

УДК 94(477.74):39:316.347“1941/1944”

Грина Моторна (м. Одеса)

ОВІДІОПОЛЬСЬКИЙ ПОВІТ ТРАНСНІСТРІЇ (1941–1944 рр.): ЕТНІЧНИЙ СКЛАД ЗА МАТЕРІАЛАМИ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТІ

У статті на основі архівних джерел досліджено етнокультурний стан в Овідіопольському повіті в період румунської окупації. Подаються дані про чисельність та склад населення, розвиток освіти на окупованій території.

Ключові слова: Трансністрія, Овідіопольський повіт, румунська окупаційна влада, етнокультурний стан.

Вивчення становища етнічних меншин у період Другої світової війни на території України і, зокрема, в багатоетнічному краю між Південним Бугом та Дністром, є маловисвітленою як в українській, так і в зарубіжній історіографії та спонукає до актуалізації цього питання. Беззаперечно, можна стверджувати, що дослідження стану етнічних меншин та політика Бухареста щодо них в окупованих румунськими військами землях між Дністром та Південним Бугом — є новою, малодослідженою проблемою в сучасній історичній науці. Зазначена територія увійшла в історію як “губернаторство Трансністрія”. Маловивченість джерельної бази даного періоду (особливо румуномовних, які зберігаються в Одеському, Миколаївському, Вінницькому, Кишинівському та Бухарестському архівах) та нечисленні наукові роботи спонукають нас до постановки завдань у цій статті. Питання етнічних меншин в історіографії, як вітчизняній, так і зарубіжній, представлене переважно працями з вивчення голокосту та аналізом становища євреїв на вказаних територіях. І майже відсутні ґрунтовні дослідження про німців, болгар та інші групи, в тому числі українців. Серед науковців, які в тій чи іншій мірі торкаються окресленої тематики, можна вирізнити вітчизняних дослідників М. І. Михайлуцу, В. П. Щетнікова, Д. Кушпліра¹, Р. Соловей, І. Георге, В. Добрінеску, В. Акіма² — істориків, які займаються вивченням Трансністрії в Україні, Румунії та Молдові.

Отже, спираючись на автентичні документи румунського походження, що зберігаються в Державному архіві Одеської області, метою запропонованої статті є спроба розглянути, якою була етнічна ситуація в найпівденнішому повіті Трансністрії — Овідіопольському.

Під час румунської окупації повіт об'єднував три тодішніх адміністративних райони — Овідіопольський, Біляївський, Вигодянський та німецький район Францфельд (колишній Спартаківський).

За румунськими офіційними статистичними показниками на 1943 р. в повіті проживали переважно українці, румуни, була невелика частка росіян та окремих район німців. В архівних джерелах знаходимо такі дані у відсотках: українців — 43,97 %, 26,64 % — румун (молдован), 21,73 % — німців, росіян — 7,44 % та інші етноси (болгари, поляки, литовці, вірмени, білоруси) — 0,22 %. Залишається відкритим питання, як себе ідентифікували молдовани, що проживали тут з часів володарювання Штефана чел Маре (Штефан Великий). Уряд називав їх місцевими румунами, які відірвалися від свого коріння та не підтримували зв'язок з батьківщиною — Великою Румунією³.

Чисельність населення повіту за національним складом можна визначити так: місто Овідіополь — українців — 3485, румун — 1162.

По Овідіопольському району — 8017 українців, 1542 румуни (молдовани), 657 росіян, 28 німців, 15 поляків та 1 білорус. Біляївський район — 18442 українці, 12107 румун (молдован), 4379 росіян, 2795 німців, 61 литовець, 21 поляк, 18 болгар, 15 білорусів, 12 вірменів. Францфельдський район — 15431 німець, 300 українців, 70 румунів (молдован), 51 росіянин⁴.

Найбільшою румуномовною комунією в Овідіопольському районі, після Овідіополя, була Калаглія (сучасне село Миколаївка Овідіопольського району Одеської області) — з населенням близько 4 тис. осіб, де більше 100

родин розмовляли румунською. На час 1942 р. не знайдено ні однієї дитини, яка б розмовляла румунською⁵.

Біляївський район був здебільшого населений румунами (молдованами). Перші мешканці Біляївки були румуни, тільки близько 150 років тому приїхали українці. Довгий час між українцями та румунами були постійні сутички. На думку румунської адміністрації, колективізація та денаціоналізація з приходом радянської влади сприяла тому, що румуни асимілювалися серед “чужого” населення⁶.

Другою після Біляївки великою румунською комунуною були Яськи. Серед місцевого населення можна дізнатися, що населення було прислане сюди Штефаном чел Маре (Стефаном Великим) для охорони розвідувального пункту молдовського господаря. Набагато пізніше сюди після повстання в Турбаях війська під конвоем привели турбаїв, згоду на заселення яких на цьому місці дали молдовани. З часом приїхали українці-поліщуки — це була друга хвиля заселення українців, третьою були українці, яких румуни називали “прохитичи” або “венетичи” (“ті, що прийшли”), можливо, так їх називало саме місцеве населення. В Яськах була румунськомовна школа, яка працювала ще в радянський час⁷.

Комуна Троїцьке сформована з румун-молдован та росіян, які втікали з Російської імперії. Більшість населення становлять молдовани, які зберегли школу до приходу Румунської армії, маючи постійно вчителів з Тираспольського культурного центру⁸.

Наступна комуна — Градениці — знаходиться на північ від Троїцького, сформована також з румун-молдован та росіян. Тут румуни також мали свою школу в радянський період⁹.

Кількість румун в найбільш румунізованому районі повіту по комунах на 1943 р. становила: Біляївка — 1076 осіб, з однією школою молодших класів, з однієї гімназією на 4 класи для всього району; Яськи — 1005 осіб, з однією молодшою школою на 4 класи; Троїцьке — 2050 осіб з однією молодшою школою та гімназією на 2 класи; Градениці — 2566 осіб з однією молодшою школою та гімназією на один клас; Красна Горка — 224 особи з однією молодшою школою; Доброжани — 4; Виноградер — 673 особи; Молдованка — 220 осіб; Петровське — 215 осіб; Березань — 132 особи; Вигода — 28 осіб; Фестеровка — 50 осіб; Єлизаветовка — 4; Кристіянівка — 4; Інколів-

ка — 3; Пальово — 4; Отрадовка — 9; Васильєвка — 17. В районі також працювало 5 культурних центрів¹⁰.

Привертає увагу також німецький район — Францфельдський, який складався з таких комун: Францфельд (Надлиманське), Фрейденсталь (с. Мирне, Біляївського району), Петерсталь (сучасне Петродолинське), Іозефсталь (сучасна Йосипівка), Нейсбург (сучасне село Новоградівка), Марієнталь (Мар’янівка), Олександргільф (Доброалександрівка), Адольфсталь (Ленінсталь), Гросс-Лібенталь (сучасне село Великодолинське), Клейн-Лібенталь (Малодолинське), Єкимівка. Румунська влада мала обмежену юрисдикцію в німецьких селах, якими опікувалась спеціальна служба СС “Фольксдойче міттельштелле” (“Фомі”). Ця організація з 1942 р. взяла на себе контроль над культурними та шкільними закладами, утриманням релігійних установ, а також призначенням бургомістрів німецьких сільських рад. У Гросс-Лібенталі для керівної ланки “німецької молоді” було створено навіть спеціальні курси, які готували юнаків з 18 років до служби в лавах німецької армії і місцевих загонів самооборони. Частина мешканців німецьких сіл, яка вільно володіла рідною мовою, залучалась у якості перекладачів до адміністративних структур на окупованій території, а 20 з них добровільно пішли служити перекладачами до частини вермахту¹¹.

Румунська влада велику увагу приділяла освіті етнічних меншин, вважаючи, що потрібно розпочати румунізацію краю. Останні румуномовні школи були закриті в 1937 р. в селах Біляївського району (Троїцьке, Яськи та Градениці). Тільки у 1942 р. були відкриті або відновлені всі школи в повіті з викладанням румунською мовою. Всі перші класи 1941/1942 навчального року по всьому повіту, українські чи російські, були румунізовані. Адміністрація губернаторства приділяла велику увагу саме цьому району, тому що саме тут проживало багато румун¹².

Усього в Овідіопольському повіті налічувалось 46 шкіл, з них 10 було з румунською мовою навчання та 31 з українською, 5 з російською та 10 з німецькою. Серед вчителів більшість також становили українці. Освіту безпосередньо контролювала румунська адміністрація з Бухареста, але це не стосувалось німецькомовних шкіл, які були підпорядковані німецькому командуванню. Також при школах Овідіополя були організовані курси

румунської мови для всіх учителів, які викладали в національних навчальних закладах. Тут їм викладали як вчителі з самої Румунії, так і місцеві педагоги-молдовани¹³.

У 1941/1942 навчальному році були організовані курси румунської мови для вчителів нерумун в Овідіополі, Біляївці, Яськах, Граденицях та Троїцькому. Ці курси були організовані з ініціативи Повітового шкільного інспекторату та працювали з березня до кінця навчального року, викладали в них молдовські вчителі з румунських шкіл. В липні 1942 р. всі вчителі молдовани були розподілені по всіх селах для викладання румунської мови. Коли в серпні були організовані курси румунської мови по всій Трансністрії, в Овідіопольському повіті були організовані 2 навчальних центри: в місті Овідіополі з кількістю 47 іноетнічних вчителів та в комуні Біляївка з кількістю 83 іноетнічних вчителів. На цих курсах викладали вже вчителі, що приїхали з Румунії¹⁴.

Є. Сипко в дослідженні “Особливості румунського окупаційного режиму в Трансністрії (ідеолого-культурологічний аспект)” стверджує, що на всіх керівних посадах губернаторства та міських адміністраціях перебували румуни¹⁵. Але в ДАОО знаходимо дані по Овідіопольському повіту, в яких вказано, що на керівних посадах перебували в румунських селах — місцеві румуни, в українських — українці. І як раніше згадувалося, в німецьких комунах керівництво складалося з місцевих німців, які не підпорядковувалися румунській адміністрації¹⁶. З одного боку, можна говорити про співробітництво місцевого насе-

лення з окупаційною адміністрацією, чи просто окупаційна влада толерантно ставилась до місцевого населення саме в цьому повіті, і це залежало передусім від тих, хто очолював повіт. Це ніяк не висвітлює ситуацію по всій Трансністрії, а лише на зазначеному прикладі.

Підбиваючи підсумки, можна виділити кілька важливих моментів означеної проблеми. По-перше, варто говорити про те, що за етнічним складом Овідіопольський повіт хоча і був поліетнічним, здебільшого його населяли саме українці, які в деяких селах навіть формували місцеву адміністрацію. Румунська влада називала їх прийшлим народом, натомість стверджуючи, що місцеве населення споконвічно було саме румунським, в інших джерелах молдовське. По-друге, румунська влада не контролювала місцевих німців — вони були автономними, румуни лише приблизно знали чисельність населення в німецьких селах, кількість учнів у школах. По-третє, аналізуючи джерела, можна з упевненістю говорити, що румунська адміністрація зважала на окремі потреби місцевого населення в регіоні, про що свідчить відкриття національних шкіл, відновлення культурного життя в повіті. На нашу думку, глибина румунізації населення залежала до певної міри від керівництва повіту, яке було місцевим за походженням та запроваджувало зміни поступово. Таким чином, аналізуючи становище етносів в Овідіопольському повіті, можна говорити про те, що політика Бухареста щодо меншин була чітко спрямована на долучення місцевого населення до співпраці.

Джерела та література

- 1 Михайлуца М. Православна церква на Півдні України в роки Другої світової війни (1939–1945). — Одеса, 2008. — 392 с.; Щетніков В. П. Одеса під час фашистської окупації 16 жовтня 1941 — 10 квітня 1944 рр. // Архіви окупації. 1941–1945 / Державний комітет архівів; Упоряд. Н. Маковська. — К., 2006. — С. 823–833; Кушнір Д. Трансністрія // Довідник з історії України / Заг. ред. І. Підкови, Р. Шуста. — К., 2001. — С. 873.
- 2 Solovei R. Activitatea Guvernamentului Transnistriei on domeniul social-economic și cultural (19 aug. — 29 ian. 1944). — Iași, 2004; Gheorghe I. Un dictator neferecit — mareșalul Antonescu: Calea României spre Statul satelit. — București: Machiavelli, 1996. — P. 204; Dobrinescu V. Basarabia în anii celui de al război mondial (1939–1947). — Iași. — 1995. — 374 p.; Achim V. Proiectul guvernului de la București vizând schimbul de populație româno-ruso-ucrainean (1943) // Revista Istorică. — S. N. — XI (2000). — nr. 5-6. — P. 395–421.
- 3 Державний архів Одеської області (далі ДАОО), ф. Р-2357, оп. 1, спр.444, арк. 163.
- 4 Там само.
- 5 Там само, арк. 164.
- 6 Там само, арк. 31.
- 7 Там само.

- 8 Там само.
9 Там само.
10 Там само, арк. 33.
11 *Аргатюк С. С., Сапожников І. В.* Минувшина багряних степів. Нариси з історії Овидіопольського району. — Одеса: Астропринт, 2007. — С. 54.
12 Державний архів Одеської області (далі ДАОО), ф. Р-2357, оп. 1, спр. 444, арк. 176.
13 Там само.
14 Там само, арк. 177.
15 *Синко Є.* Особливості румунського окупаційного режиму в Трансністрії (ідеолого-культурологічний аспект) // Вісник книжкової палати. — 2001. — №1. — С. 32 – 34.
16 ДАОО, ф. Р-2357, оп. 1, спр. 444, арк. 12.

Ирина Моторная

Овидиопольский уезд Транснистрии (1941–1944 гг.): этнический состав по материалам Государственного архива Одесской области

В статье на основе архивных источников исследуется этнокультурное положение в Овидиопольском уезде в период румынской оккупации. Показывается национальный состав и количество населения, развитие образования на оккупированных территориях.

Ключевые слова: Транснистрия, Овидиопольский уезд, румынская оккупационная власть, этнокультурное положение.

Irina Motorna

Ovidiopol Transnistria (1941–1944 years.): ethnic situation in the county based on the State Archive of Odessa region

The article based on archival research sources ethnocultural situation Ovidiopol's'ka county between Romanian occupation. Served data on the number and composition of population, development of education in the occupied territory.

Key words: Transnistria, Ovidiopol county, the Romanian occupation authorities, ethnocultural position.

